

**CZESŁAW GRAJEWSKI<sup>1</sup>**

Instytut Historii Sztuki

Uniwersytet Kard. Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

ORCID 0000-0002-2692-8232

## W POSZUKIWANIU OFICJUM AINARDOWEGO

### In Search of the Ainard Office

#### Abstract

The paper is an attempt to reach the original structure of the Divine Office for St. Catherine of Alexandria. It is known from historical sources that such an office was composed by the Benedictine monk Ainard of the Monastery of St. Trinity in Rouen after 1030. Unfortunately, we are not sure what it looked like at that time. The author analyses the breviary liturgy for the feast day of St. Catherine contained in the thirteenth-century ordo from the monastery of Notre Dame de St. Pierre-sur-Dives, assuming that it was composed by its first abbot, Ainard, who was transferred there from Rouen with the mission of creating a Benedictine centre. The author argues that several determinants should help to reach the original Office, including the text about the healing oil oozing from the Saint's sarcophagus, which healed the gum disease of the superior of the monastery of St. Trinity, Isembert, which was witnessed by Ainard, one of the first promoters of the cult of St. Catherine.

**Keywords:** St. Catherine, Ainard, Notre Dame de St. Pierre-sur-Dives, Trinité-du-Mont

#### Abstrakt

Artykuł jest próbą dotarcia do pierwotnej struktury oficjum o św. Katarzynie z Aleksandrii. Wiadomo z przekazów historycznych, że takie oficjum skomponował mnich benedyktyński Ainard z klasztoru Św. Trójcy w Rouen po 1030 r. Niestety, nie mamy obecnie pewności, jak ono wyglądało. Autor analizuje liturgię brewiarzową w dniu św. Katarzyny zawartą w XIII-w. ordo z klasztoru Notre Dame de St. Pierre-sur-Dives, zakładając, że uformował ją pierwszy opat – właśnie Ainard, który został tam przeniesiony z Rouen z misją stworzenia ośrodka benedyktyńskiego. Zdaniem autora, w dotarciu do pierwotnego oficjum powinno pomóc kilka wyznaczników, m.in. tekst mówiący o uzdrawiającym olejku sączącym się z sarkofagu Świętej, który zadziałał leczniczo na chorobę dziąseł przełożonego klasztoru Św. Trójcy, Isemberta, a świadkiem tego wydarzenia był właśnie Ainard, jeden z pierwszych promotorów kultu św. Katarzyny.

<sup>1</sup> Prof. dr hab. Czesław Grajewski, dyrektor Instytutu Historii Sztuki i kierownik Katedry Kultury Artystycznej UKSW. Badania naukowe koncentruje wokół zagadnień źródłoznawczych oraz oficjów o św. Katarzynie Aleksandryjskiej. E-mail: [graczes@yahoo.com](mailto:graczes@yahoo.com).

**Słowa kluczowe:** św. Katarzyna, Ainard, klasztor Notre Dame de St. Pierre-sur-Dives, klasztor Trinité-du-Mont

Rozkwit życia duchowego w Normandii połączony ze wzrostem jej świeckiej potęgi. Rod połowy XI w. jest zjawiskiem olśniewającym. Osiągnięcia Wilhelma Zdobywcy w obszarze politycznym należy wysoko oceniać w ścisłej łączności z ożywieniem struktur kościelnych w tamtej prowincji. Ten renesans życia duchowego miał swoje przyczyny, a jedną z najważniejszych był oszałamiający rozwój monastycyzmu, zapoczątkowany jeszcze przed podbojem normanńskim. Jeśli zważyć, że kilkadziesiąt lat wcześniej (tj. przed wstąpieniem Wilhelma na tron) w diecezji Rouen nie funkcjonował ani jeden klasztor, to wzrost ich liczby na tamtym terenie jeszcze w przedświcie podboju Anglii (1066-1067) i później – nawet w XII w. – budzi podziw<sup>2</sup>.

Niemal równocześnie z pojawieniem się Wilhelma na arenie dziejów zainicjowany został kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej, co ma kapitalne znaczenie dla tematyki niniejszego studium, którego celem jest próba wyizolowania pierwszego w historii oficjum o św. Katarzynie. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na dwa klasztory benedyktyńskie: Świętej Trójcy (Trinité-du-Mont)<sup>3</sup> w Rouen oraz Notre Dame de St. Pierre-sur-Dives.

Kult Dziewicy Aleksandryjskiej istniał już wcześniej w niektórych ośrodkach benedyktyńskich, zwłaszcza na Monte Cassino, jednak nie miały one w tym względzie znaczenia, jako że nie z nich wyszły katalityczne impulsy kultu katarzyńskiego. Wydarzeniem inicjującym jego rozwój była wizyta w Normandii mnicha Symeona z klasztoru synajskiego ok. 1030. Celem jego podróży było zebranie ofiar na potrzeby własnego monasteru<sup>4</sup>. W ręce Isemberta (Isamberta)<sup>5</sup>, pierwszego opata klasztoru Świętej Trójcy trafiły przywiezione przez Symeona relikwie Świętej Katarzyny oraz nieco uzdrawiającego oleju wypływającego z sarkofagu Świętej<sup>6</sup>. Normandzkie klasztory wokół Rouen wykazują się najsilniejszą koncentracją dowodów kultu Męczennicy Synajskiej, co przekonuje, że rozprzestrzenił się on po Europie właśnie z północy Francji<sup>7</sup>. Angielski historiograf, Ordericus Vitalis (ok. 1075 – ok. 1142) w kronice pt. *Historia Ecclesiastica* odnotowuje osobę benedyktyna Ainarda (Aenardusa, Ainardusa, Aynardusa, zm. 1078<sup>8</sup>), klasztorowego liturgisty i muzyka<sup>9</sup>. Dla tematyki studium

<sup>2</sup> Obszerną pracę na ten temat napisała Véronique Gazeau. Taż, *Normannia monastica*, t. 1 : *Princes normands et abbés bénédictins (Xe-XIe siècle)*, t. 2 : *Prosopographie des abbés bénédictins (Xe-XIIe siècle)*, Caen 2007.

<sup>3</sup> Bardzo wcześnie do tytułu klasztoru dodano Najświętszą Marię Pannę, nieco później poszerzono patronium jeszcze o osobę św. Katarzyny. Od XII w. św. Katarzyna jest wyłącznie kojarzona z tym miejscem.

<sup>4</sup> Por. M.C. Paczkowski, *Kult Świętej Katarzyny Aleksandryjskiej na Synaju*, w: *Święta Katarzyna Aleksandryjska w wierze, pobożności, teologii i sztuce – dawniej i dziś*, red. J. Jezierski, K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, Olsztyn 2016, s. 81.

<sup>5</sup> V. Gazeau, *Normannia monastica*, t. 2 : *Prosopographie des abbés bénédictins*, s. 263-265.

<sup>6</sup> „Beatus Symeon pretiosissimas gloriosae virginis et martyris Katerinae reliquias, quas antea a monte Sinay detulerat, tres scilicet minores articulorum juncturas, cum liquante oleo in vase vitri, quo etiam adhuc continetur [...] ad decorum et honorem ipsius ecclesiae condonavit”. Por. *Normanniae nova chronica ab anno Christi CCCC-LXXIII ad annum MCCCLXXVIII e Tribus Chronicis Mss. Sancti Laudi, Sanctae Catharinae et Majoris Ecclesiae Rotomagensium*, red. A. Chéruel, L. Delisle, Cadomi 1850, s. 4.

<sup>7</sup> P. Schill, *Ikongraphie und kult der hl. Katharina von Alexandrien im mittelalter studien zu den szenischen darstellungen aus der Katharinenlegende*, München 2005 (dysertacja doktorska, Ludwig-Maksymilian-Universität, München), s. 54.

<sup>8</sup> *Biographical Index of the Middle Ages*, t. 1, red. B. Wispelwey, München 2008, s. 104.

<sup>9</sup> V. Gazeau, *Normannia monastica*, t. 2: *Prosopographie des abbés bénédictins*, s. 299-300.

decydujące znaczenie ma fakt, iż był on mnichem w klasztorze Świętej Trójcy w Rouen<sup>10</sup> za rządów pierwszego opata Isemberta (od 1033). Przedtem działał w klasztorze św. Audoena (St. Ouen) zlokalizowanego w Rouen. Isembert, człowiek również wykształcony muzycznie<sup>11</sup>, był nie tylko przełożonym Ainarda, ale i jego nauczycielem<sup>12</sup>.

Według przekazów historycznych, pierwszy cud za wstawiennictwem Dziewicy Synajskiej miał miejsce w klasztorze w Rouen, niedługo po przywiezieniu jej relikwii i dotyczył właśnie Isemberta<sup>13</sup>. Cierpiał on na bóle zębów, które ustąpiły po aplikacji na dziąsła oleju przywiezionego przez Symeona. Jest to najwcześniejszy pisemny dowód istnienia relikwii św. Katarzyny w opactwie<sup>14</sup>.

Właśnie to cudowne uzdrowienie należy postrzegać jako początek zorganizowanego kultu Świętej. Z pewnością musiało ono wywrzeć wrażenie na Ainardzie, bowiem, jak przekazuje Ordericus, skomponował on melodie oficjów do św. Kiliana, biskupa Würzburga, św. Katarzyny i wiele innych<sup>15</sup>. Ordericus nazywa Ainarda i dwóch innych zakonników „trzema gwiazdami błyszczącymi na firmamencie nieba”<sup>16</sup>, chwając ich kompozycje.

Cześć dla św. Kiliana można zrozumieć, bowiem zarówno Ainard, jak i Isembert – według kroniki – byli Niemcami, prawdopodobnie z diecezji Würzburg<sup>17</sup>. Natomiast kompozycję ku czci św. Katarzyny bezwzględnie należy wiązać z uzdrowieniem, jakie miało miejsce w Rouen. Niewiele później (1046) Ainard został mianowany pierwszym opatem klasztoru Saint-Pierre-sur-Dives (kościół pw. Najświętszej Marii Panny konsekrowany został 1 maja 1067), tam zresztą zmarł w 1078. Przydomek „divensis” niezawodnie wskazuje, że Ordericus opisuje Ainarda już jako opata tego klasztoru. Czy jednak oficjum katarzyńskie jego autorstwa powstało jeszcze w klasztorze w Rouen, czy dopiero w Saint-Pierre-sur-Dives, trudno rozstrzygnąć, zresztą nie ma to większego znaczenia wobec niewielkiego przedziału czasowego, w którym mogło powstać, tj. między ok. 1030 (konsekracja klasztoru Świętej Trójcy) i 1078 (śmierć kompozytora)<sup>18</sup>.

<sup>10</sup> C. Potts, *Monastic revival and regional identity in early Normandy*, Woodbridge–Rochester 1997, s. 118.

<sup>11</sup> Według O. Vitalisa miał skomponować oficjum o św. Mikołaju: „Isembert hat nach Auskunft des Geschichtschreibers auch ein neues Offizium für den hl. Nikolaus in seinem neuen Kloster singen lassen”. D. Hiley, *Liturgische Gesangszyklen zur Heiligenverehrung im Mittelalter. Das Beispiel der h. Katharina*, w: *Roma quanta fuit. Beiträge zur Architektur-, Kunst- und Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, red. A. Dietl, G. Döbler, S. Paulus, H. Schüller, Augsburg 2010, s. 330; *Chronicon triplex*, Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 1201 (Y 124), f. 42. Por. V. Gazeau, *Normannia monastica*, t. 1: *Princes normands*, s. 265. Oprócz oficjum o św. Mikołaju, Isembert skomponował także oficjum ku czci św. Audoena z Rouen. *Normanniae nova chronica*, s. 4.

<sup>12</sup> O. Diard, *Histoire et chant liturgique en Normandie au XIe siècle. Les offices propres particuliers des diocèses d'Évreux et de Rouen*, „Annales de Normandie”, 53, 2003, z. 3, s. 199.

<sup>13</sup> C. Guéry, *Le culte de sainte Catherine d'Alexandrie à Rouen et à Vernon*, Évreux 1912, s. 47.

<sup>14</sup> P. Schill, *Ikongraphie und kult*, s. 37; K.J. Lewis, *Pilgrimage and the Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England*, w: *Pilgrimage explored*, red. J. Stopford, Woodbridge–Rochester 1999, s. 147.

<sup>15</sup> „Hoc evidenter probari potest in historiis Kiliani Guirciburgensis episcopi, et Katherinae virginis aliisque plurimis cantibus quos eleganter idem edidit in laudem Creatoris”. *Orderici Vitalis ecclesiasticæ historiæ libri tredecim*, t. 2, red. A. Le Prevost, Paris 1840, s. 292.

<sup>16</sup> „Gerbertus Fontinellensis, et Ainardus Divensis, ac Durandus Troarnensis, quasi tres stellæ radiantés in firmament coeli sic isti tres Archimandritæ multis modis rutilabant in arce Adonai”. *Orderici Vitalis*, s. 247.

<sup>17</sup> O Ainardzie kronikarz wprost napisał: „Hic fuit natione Teutonicus”. *Orderici Vitalis*, s. 292.

<sup>18</sup> Autor niniejszego studium sądzi, że Ainard raczej wcześniej niż później skomponował to oficjum, ponieważ cześć dla św. Katarzyny szerzył, będąc już opatem w St.-Pierre-sur-Dives. Oficjum mogło zatem powstać około roku 1040.

Poszukiwania rozpocząć należy od próby weryfikacji informacji Ordericusa o ainardowym autorstwie pierwszego oficjum katarzyńskiego. Kronikarz urodził się mniej więcej w tym samym czasie, kiedy umiera Ainard. *Historiae Ecclesiasticae* została spisana ok. 1110-1115, czyli około 35-40 lat po śmierci kompozytora. O ile więc niektóre opisane w kronice wydarzenia z odległej przeszłości mogą obecnie nastęrczać trudności w interpretacji, o tyle informacje z ostatnich dziesiątek lat wydają się już rzetelną dokumentacją. Istotną okolicznością jest i to, że Ordericus jako dziecko został oddany do benedyktyńskiego klasztoru Saint-Evroul w Normandii, więc pomimo jego angielskiego pochodzenia, napisaną przez niego kronikę, przynajmniej w tym co dotyczy nieodległej historii, dzisiejsi badacze skłonni są uznawać za wiarygodne źródło<sup>19</sup>.

Niektórzy autorzy twierdzą, że ainardowe oficjum (*passio*) się nie zachowało<sup>20</sup>. Rzeczywiście, żaden przekaz nie pozwala na stwierdzenie wprost jego autorstwa, a problem pogłębia istnienie kilkunastu różnych oficjów katarzyńskich. Najbardziej rozpowszechnione (i najwcześniejsze) są jednak cztery<sup>21</sup>: *Virginis eximiae/Inclita sanctae virginis*<sup>22</sup>; *Ave virgo speciosa*<sup>23</sup>; *In bello victus*<sup>24</sup>; *Gratulemur in honore*<sup>25</sup>.

Próby zidentyfikowania oficjum ainardowego są podejmowane<sup>26</sup>. Główną trudnością w dotarciu do pierwotnej jego struktury jest brak zachowanego wczesnego przekazu nie tylko z klasztoru Świętej Trójcy, ale w ogóle z Rouen<sup>27</sup>. W tej sytuacji należy wziąć pod uwagę rękopis liturgiczny, który, pozostając w sferze zainteresowań historyków, w kontekście

<sup>19</sup> C.W. Hollister, *Henry I*, red. A. Clark Frost, New Haven 2001, s. 6.

<sup>20</sup> Ch. Walsh, *The Cult of St Katherine of Alexandria in Early Medieval Europe*, Hampshire–Burlington 2007, s. 76; S. Bly Calkin, *Saracens and the Making of English Identity. The Auchinleck Manuscripts*, New York–London 2005, s. 136; J. Jenkins, K.J. Lewis, *St. Katherine of Alexandria. Texts and contexts in western medieval Europe*, Turnhout 2003, s. 8.

<sup>21</sup> J.J. Blasina dostrzega tylko trzy pierwsze. Tenże, *Music and Gender in the Medieval Cult of St. Katherine of Alexandria, c. 1050-1300* (dysertacja doktorska), Uniwersytet Harvarda 2015. Własne badania autora nad oficjami katarzyńskimi upowazniają do poszerzenia tej listy o czwarte oficjum, *Gratulemur in honore*.

<sup>22</sup> Oficja katarzyńska cechuje wymienność całych zespołów śpiewów pomiędzy oficjami. Powoduje to poważne trudności w identyfikacji utworów. Oficja, które rozpoczynają się antyfonami *Virginis eximiae* bądź *Inclita sanctae virginis*, ale także *Ave gemma claritatis*, *Ave virginum gemma*, *Passionem gloriosae*, *Prudens virgo lampadae*, są w istocie wariantami. Cz. Grajewski, *Koncepcja oficjum modularnego w badaniach nad monodią liturgiczną*, „Musica Ecclesiastica”, 15/2020, s. 52.

<sup>23</sup> To oficjum również wykorzystuje powszechnie występujące antyfony i responsoria matutinalne, jednak największy stopień koncentracji tej wersji widoczny jest na terenach germańskich.

<sup>24</sup> Oficjum rzadko występujące, w zasadzie tylko w źródłach proveniencji normandzkiej. Nie ma antyfon nieszpornych. Pierwsza antyfona Matutinum rozpoczyna się słowami *In bello victus*.

<sup>25</sup> Oficjum charakterystyczne dla diecezji Liege.

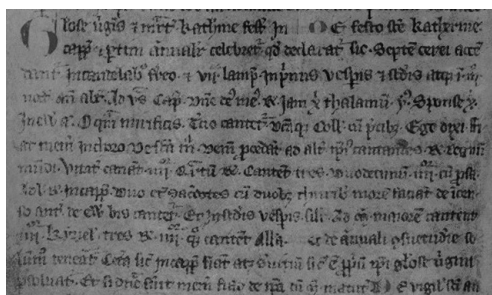
<sup>26</sup> James J. Blasina przekonuje, że oficjum w manuskrypcie NAL 1083 (Paris, Bibliothèque Nationale de France, XIII w.) może być autorstwa Ainarda. Tenże, *Music and Gender in the Medieval Cult*. David Hiley wskazuje natomiast na Ainarda w kontekście oficjum zapisanego w XII-wiecznym manuskrypcie benedyktyńskim pochodzącym z Normandii, Neapol, Biblioteca Nazionale, ms. XIII.G.24, f. 6v-8v. Tenże, *The Historia sancte Caterine in MS Napoli, Biblioteca Nazionale, XIII.G.24. The Earliest Proper Office for St Catherine of Alexandria?*, w: *Musica e liturgia a Montecassino nel medioevo. Atti del Simposio internazionale di studi (Cassino, 9-10 dicembre 2010)*, red. N. Tangari, Rome 2012, s. 21-33.

<sup>27</sup> Najbardziej obiecująco wygląda benedyktyński brewiarz z Normandii. Paris, Bibliothèque Nationale de France, ms. NAL 1083, f. 164r (XIII w.). Nie jest jednak pewne, z którego dokładnie ośrodka pochodzi. Por. V. Leroquais, *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*, t. 3, Paris 1934, s. 418-420 (nr 677). Antyfonarz z klasztoru św. Katarzyny, Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 203 [A.572] jest późniejszy (XIV w.). Generalnie, nie zachował się żaden kompletny brewiarz lub antyfonarz z Rouen wcześniejszy niż druk z 1491. *Breviarium Rothomagensis*, druk Guillaume Le Talleur et Martin Morin, Rouen 1491. Zdekompletowanych źródeł zaś można

kultu św. Katarzyny dotąd był pomijany. Chodzi o XIII-wieczny kolektarz i ordo z klasztoru Saint-Pierre-sur-Dives<sup>28</sup>. Rękopis zawiera liturgię, którą zaszczylił tam najprawdopodobniej pierwszy opat, Ainard, świadek cudu w Rouen.

Za jednolitością liturgii w Saint-Pierre-sur-Dives i Rouen przemawia m.in. pamięć o Ainardzie jako pierwszym opacie. Ordo przekazuje wskazówki, w jaki sposób zakonnicy mają uczcić rocznicę śmierci swego założyciela. Nota nakazuje, aby w tym dniu „kapłani ubrani w alby i manipularze śpiewali oracje *Adiuva nos, Deus indulgentiarum, Fidelium*”, podobnie jak w rocznicę śmierci fundatorki klasztoru<sup>29</sup> (31 stycznia). Tak więc rocznice śmierci Ainarda i Lesceliny<sup>30</sup> były obchodzone jednakowo uroczyście.

Ainard był liturgistą, stąd ceremonie opracowane przez niego i praktykowane w konwencie Świętej Trójcy najprawdopodobniej stosował również w nowym miejscu. Z całą pewnością, organizując liturgię w Saint-Pierre-sur-Dives, zadbał o kult św. Katarzyny. W klasztornej kościele jedną z kaplic poświęcił właśnie jej. Można także przypuszczać, że, obejmując urząd opata w nowym miejscu, zabrał z Rouen część relikwii Świętej. Wnioskowanie to oparte jest na dwóch przesłankach.



Fot. 1. Liturgia w dniu św. Katarzyny. Ordo z klasztoru Saint-Pierre-sur-Dives. Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 155v (foto: Bibliothèque Virtuelle des Manuscrits Médiévaux)

Po pierwsze, uroczystość św. Katarzyny celebrowana była *in cappis*, tj. w kapach, przy palących się siedmiu świecach na żelaznych świecznikach i siedmiu lampach. Oto całość zapisu (klasyczna pisownia łacińska)<sup>31</sup>: „De festo sanctae Katherinae. Gloriosae virginis et martyris Katherinae festum in cappis et partim annualiter celebretur quod declaratur sic: Septem cerei accendantur in candelabro ferreo et septem lampades. In primis vespere et secundis atque in tertio nocturno ante altare. Ad vespere capitulum *Domine Deus meus sponsorium Iam Christi thalamum* hymnus *Sponsae Christi*<sup>32</sup> in evangelio antiphona

naliczyc ledwie kilka, wśród nich najwcześniejszym jest dwutomowy brewiarz z Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 195-196 [Y. 95] (ok. 1338).

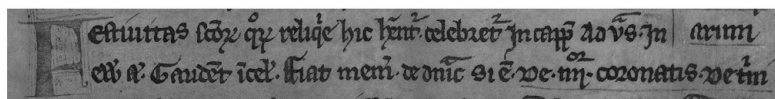
<sup>28</sup> Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s. Krytyczna edycja: J.-B.-N. Blin, *Ordinal de l'abbaye de Saint-Pierre-sur-Dive précédé d'une notice historique sur Lesceline la bienheureuse contesse d'Exmes et sur le vénérable Ainard premier abbé de Saint-Pierre*, Paris 1887.

<sup>29</sup> „Agaturque sicut in anniversario Comitissae inferius”. Benedyktynów z Rouen do klasztoru w Saint-Pierre-sur-Dives sprowadziła hrabina Lesceline. Pierwotnie klasztor był przeznaczony dla żeńskiej wspólnoty benedyktynek, ale po nieporozumieniach z miejscową ludnością wkrótce przeniosły się one do St-Désir de Lisieux, a na ich miejsce sprowadzono benedyktynów z opactwa Świętej Trójcy. W 1058 w kościele klasztornej została pochowana hrabina Lesceline; ceremonii pogrzebowej przewodniczył Ainard, który zatroszczył się o godne upamiętnienie dobrodziejki, wystawiając epitafium. Jej grób nadal znajduje się w tamtejszym kościele.

<sup>30</sup> Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 133r; J.-B.-N. Blin, *Ordinal de l'abbaye de Saint-Pierre-sur-Dive*, s. 60-61.

<sup>31</sup> Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 155v; J.-B.-N. Blin, *Ordinal de l'abbaye de Saint-Pierre-sur-Dive*, s. 138-139. Instrukcja „in cappis” wykonana czerwonym inkaustem widnieje także w kalendarzu przy imieniu św. Katarzyny. Tamże, f. J.

<sup>32</sup> „Sponse Christe”. J.-B.-N. Blin, *Ordinal de l'abbaye de Saint-Pierre-sur-Dive*, s. 138.



Fot. 2. Ceremonie w święto relikwii. Ordo z klasztoru Saint-Pierre-sur-Dives. Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 155r (foto: Bibliothèque Virtuelle des Manuscrits Médiévaux)

*O quam mirificis tertio cantetur*<sup>33</sup>. Dictaque collecta cum precibus *Ego dixi. Fiat memoria in choro de Sancta Maria. Deinde procedant ad altare ipsius cantantes responsorium Regnum mundi. Vitorium*<sup>34</sup> canant quatuor. Quartum responsorium cantent tres. Duodecimum quatuor cum prosa. Ad Laudes responsorium in cappis. Duo etiam sacerdotes cum duobus thuribus morem faciant de incenso. Antiphona de evangelio bis cantetur. Et in secundis vespers similiter. Ad Missam maiorem cantent quatuor *Kyrie eleison*, tres responsorium, quatuor quoque cantent *Alleluia*. Haec de annuali consuetudine solummodo teneantur. Caetera sicut in cappis fiant atque servitium, sicut est proprium Christi<sup>35</sup> gloriosae virgini persolvatur. Et si dominica fuerit memoria fiat de ipsa cum Missa matutinali<sup>36</sup>.

Po drugie, 8 listopada w klasztorze celebrowano w kapach uroczystość tych świętych, których relikwie tam się znajdowały<sup>36</sup>. A to oznacza, że w opactwie były relikwie także św. Katarzyny, zresztą – jak przekazuje ordo – prawie każdego dnia święte relikwie były upamiętniane<sup>37</sup>.

W opisie celebracji jest mowa o śpiewie przed ołtarzem Nieszporów oraz III nokturnu. Wydaje się, że chodzi o ołtarz w kaplicy właśnie św. Katarzyny. Wiele więc wskazuje na to, że od momentu pojawienia się w Saint-Pierre-sur-Dives grupy benedyktynów z Ainardem na czele Wielka Męczennica odbierała tam szczególną cześć<sup>38</sup>. Skoro mowa o ołtarzach, to dodać wypada, że w klasztorze istniał także ołtarz poświęcony św. Kilianowi<sup>39</sup> – nie

<sup>33</sup> „Duo cantent”. Tamże.

<sup>34</sup> „Invitorium”. Tamże, s. 139. Dodać należy, że invitorium w uroczystość Bożego Narodzenia również wykonywane było przez czterech śpiewaków („Invitorium cantent quatuor in capis”). Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 8r. Natomiast w wigilię Objawienia śpiewało tylko dwóch w albach („Ad Matutinum duo in albis invitorium *Christus natus est*”). Tamże, f. 12r.

<sup>35</sup> „ipsi”. Tamże.

<sup>36</sup> W opactwie otaczano szczególnym kultem św. Wamberta, biskupa i męczennika (26 VI), „cuius corpus cum capite in hac ecclesia continetur. Festivitas celebretur in capis”. Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 75r.

<sup>37</sup> Tamże, f. 155r; J.-B.-N. Blin, *Ordinal de l'abbaye de Saint-Pierre-sur-Dive*, s. 136, 169. Nie chodzi o to, że relikwii w kościele było tyle, ile dni w roku, raczej o to, że często dołączano do oracji kommemoracje świętych, których relikwie tam się znajdowały. Wielokrotnie mówią o tym instrukcje liturgiczne, np.: „Fiat memoria de Sancta Maria, de Sancto Silvestro, de Sancto Stephano, de Sancto Ioanne, de Sanctis Innocentibus, de reliquiis et de omnibus Sanctis”. Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., ff. 11v, 13r, 19v.

<sup>38</sup> Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na pewien szczegół. Analizowana księga zawiera zestaw suffragiów, które odmawiane są w dni powszednie w Nieszporach i Matutinum po modlitwie do Matki Bożej: „Incipiunt suffragia sanctorum cotidianis diebus dicenda ad vespers et ad matutinas post servitium virginis gloriosae”. Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 97v. W dwóch suffragiach o św. Katarzynie jest ona wymieniona wespół ze wszystkimi dziewicami: „Sanctae virginis et martyris tuae Catharinae atque omnium virginum tuarum...”. Tamże, f. 99v-100r. Jej imię zawierają także cztery litanie do Wszystkich Świętych, przy czym w ostatniej, najkrótszej wersji wymienione są tylko trzy święte (poza Matką Bożą): Maria Magdalena, Cecylia i Katarzyna. Tamże, f. 102r, 104v, 115v, 122r.

<sup>39</sup> „Cumque pervenerint ad altare S. Kiliani, ambo ipsum thurificent”. Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 130r; J.-B.-N. Blin, *Ordinal de l'abbaye de Saint-Pierre-sur-Dive*, s. 50.

ma wątpliwości, że za sprawą Ainarda, Niemca z Würzburga, który skomponował oficjum brewiarzowe również ku jego czci.

Ów benedyktyn jawi się – co prawda mgliście z powodu upływu dziesięciu wieków – jako wielki czciciel Dziewicy Synajskiej. Mimo braku zachowanego autografu jego oficjum, można wskazać a priori kilka cech mogących ułatwić jego identyfikację. Poszukiwać więc należy przekazu, który:

1. jest możliwie najwcześniejszy;
2. powstał w Normandii;
3. odznacza się strukturą monastyczną;
4. stanowi kolekcję najczęściej występujących tekstów katarzyńskich;
5. zawiera utwory wskazane w ordo z Saint-Pierre-sur-Dives w dniu św. Katarzyny;
6. zawiera tekst z motywem leczniczego oleju.

Ad 1. Co do kryterium czasu wątpliwości być nie może. Im wcześniejsze źródło, tym większe prawdopodobieństwo nienaruszonej struktury przekazu. Najwcześniejsze wpisy do kalendarza i litanii (a więc jeszcze nie oficjum) znajdują się w źródle angielskim<sup>40</sup>. Niestety, dotąd nie zidentyfikowano pełnego oficjum katarzyńskiego w księdze wcześniejszej niż z końca XII w. Tak więc luka czasowa od powstania pierwszego oficjum do najwcześniejszego zachowanego przekazu obejmuje półtora wieku. Co także istotne, już od początku XIII w. funkcjonowały w liturgii cztery oficja, wymienione wyżej. To zróżnicowanie zaciera tropy mogące doprowadzić badaczy do pierwotnej wersji. Wydaje się więc, że w identyfikacji oficjum ainardowego należy brać pod uwagę przekazy nie późniejsze niż z XIII w. Przekonuje o tym zachowany antyfonarz z opactwa Świętej Trójcy/Swiętej Katarzyny (a więc pochodzący z centrum kultu) z XIV w., zawierający oficjum *Ave virgo speciosa*, które nie jest charakterystyczne dla Normandii<sup>41</sup>.

Ad 2. Zgodnie z tezą, że najwięcej dowodów kultu św. Katarzyny koncentruje się wokół Rouen<sup>42</sup>, twórczość muzyczna poświęcona tej Świętej, zainicjowana w klasztorze Świętej Trójcy, musiała najsilniej oddziaływać w najbliższym otoczeniu. Problemem jednak jest sygnalizowana wcześniej znikoma liczba zachowanych rękopisów.

Ad 3. Ainard, komponując oficjum miał na myśli jego wykonywanie we własnym konwencie, stąd jego dzieło najpewniej odzwierciedlało benedyktyńską strukturę godzin kano-nicznych. Poszukując więc pierwotnego oficjum o św. Katarzynie, pierwszeństwo należy dać przekazom o strukturze zakonnej, nie odrzucając jednak możliwości przechowania choćby niektórych oryginalnych śpiewów w oficjach o strukturze katedralnej. Te ostatnie bowiem w ciągu wieków mogły zasymilować niektóre elementy pierwotnego oficjum.

Ad 4. W nawiązaniu do poprzedniego punktu, wobec mnogości tekstów liturgicznych poświęconych św. Katarzynie wydaje się słusznym założenie, że im bliżej momentu powstania pierwszego oficjum, tym mniejsze zróżnicowanie przekazów. I przeciwnie: wraz z upływem czasu twórczość staje się coraz bardziej różnorodna. Tak więc pomiędzy przekazami powstałymi najpóźniej w XIII w. poszukiwać należy tekstów (przede wszystkim antyfon i responsoriów) najczęściej występujących w oficjach katarzyńskich.

<sup>40</sup> London, British Library, ms. Cotton Vitellius E.XVIII, f. 7r (3. ćw. XI w.).

<sup>41</sup> Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 203 [A.572] (XIV w.).

<sup>42</sup> P. Schill, *Ikonographie und kult*, s. 54.

Ad 5. Porządek liturgiczny w klasztorze Saint-Pierre-sur-Dives przekazany w ordo w wysokim stopniu prawdopodobieństwa został zredagowany przez samego Ainarda. Śpiewy wymienione w tamtym rękopisie dają niemal gwarancję jego autorstwa. Niestety, minusem tego źródła jest to, że opisuje celebrację tylko Nieszporów. Niczego natomiast nie można wywnioskować na temat śpiewów matutinalnych, a te dawałyby badaczom daleko większą pewność co do kształtu oficjum ainardowego. Niemniej warto poddać obserwacji istnienie w źródłach tych śpiewów, które zostały utrwalone w ordo klasztornym (pominięte zostają teraz capitula, oracje itp. mało istotne elementy), a więc: responsorium *Iam Christi thalamum*, hymn *Sponsae Christi*, antyfona (*in evangelio* tj. ad Magnificat) *O quam mirificis* i responsorium procesyjne *Regnum mundi*.

Tekst *Iam Christi thalamum* występuje w oficjum *Ave gemma claritatis* jako antyfona w I Nieszporach (rzadziej) bądź w III nokturnie (część). W niewielu przypadkach w oficjum *Ave virgo speciosa* antyfona ta widoczna jest w I Nieszporach. Są to jednak źródła późne – XIV i XV-wieczne, stąd można je bez szkody dla wniosku pominąć. Podobnie gdy chodzi o bardzo rozpowszechnione warianty *Virginis eximiae* oraz *Inclita sanctae virginis* – również w nich *Iam Christi thalamum* występuje jako antyfona w I Nieszporach bądź w którymś z nokturnów, a nawet w Laudes. Jednak nie jest to tekst rzucający się w oczy – wystąpił w około 25% źródeł i poza dwoma przypadkami (hiszpańskie druki z XV w.) nigdy w formie responsorium.

Natomiast jako śpiew responsorialny w I Nieszporach widoczny jest w niemal wszystkich źródłach, które zawierają charakterystyczne oficjum, którego Matutinum rozpoczyna się antyfoną *In bello victus* (ewentualnie wariantowo *Hostis iustitiae Christi*)<sup>43</sup>. Nie zachowało się ich wiele, ale w większości pochodzą z ośrodków normandzkich (Bayeux, Le Mans, Mont St. Michel), zaś tylko niektóre z dalej położonych miejscowości (Jouarre, Provins, Châlons-en-Champagne, Meaux). Z tej prawidłowości wyłamuje się jeden przekaz, który tego śpiewu w ogóle nie uwzględnia<sup>44</sup>. Ze względu na przyjęte kryteria, spośród analizowanych 14 przekazów tego oficjum do analizy kwalifikuje się zaledwie jedno, które już wcześniej zwracało uwagę badaczy<sup>45</sup>. Pozostałe mogą służyć jako ewentualne źródła komparatystyczne.

Hymnowi *Sponsae Christi (eximiae repraesentantur nuptiae Catharinae)*<sup>46</sup> należy przyrzeć się bliżej. Generalnie jest to utwór bardzo rzadko widoczny w oficjach. Uwzględniają go niektóre tylko kodeksy francuskie i niemieckie, proveniencji generalnie cysterskiej<sup>47</sup>

<sup>43</sup> Kryterium typologiczne tego oficjum stanowi pierwsza antyfona nokturnalna z tego względu, że w Nieszporach niektóre źródła aplikują rozmaite antyfony katarzyńskie, bądź nawet antyfony *de die*.

<sup>44</sup> Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Sal. IX,51, f. 228r (1288 r.).

<sup>45</sup> Napoli, Biblioteca Nazionale, ms. XIII.G.24, f. 6v (XII w.).

<sup>46</sup> *Analecta Hymnica Medii Aevi*, t. IV, red. G.M. Dreves, Leipzig 1888, nr 314; *Repertorium Hymnologicum*, t. II, red. U. Chevalier, Louvain 1897, nr 19390.

<sup>47</sup> Hymn na Nieszpory: brewiarz z Morimond, Düsseldorf, Universitäts- und Landesbibliothek, ms. C-61, f. 433r-v; psalterz z Burtscheid, Düsseldorf, Universitäts- und Landesbibliothek ms. C-58, f. 176v-177r. Hymn na Tercję: antyfonarz z Neuburg und Lichtenthal, Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, ms. Kl. L. 15, f. 10r-v.



i benedyktyńskiej<sup>48</sup> (wszystkie z XIII w.). Istnieją także inne źródła zawierające ten hymn, ale ze względu na czas ich powstania (XIV i XV w.) nie będą tutaj brane pod uwagę<sup>49</sup>.

Najważniejszym więc tropem staje się normandzki antyfonarz obecnie znajdujący się w Vercelli<sup>50</sup>, zawierający hymn *Sponsae Christi* w I Nieszporach. Trzeba zaznaczyć, że w tym manuskrypcie melodia hymnu istnieje w I modus, natomiast w pozostałych liturgikach (o ile wykazują zapis muzyczny) występuje w modus VIII (część) lub II. Nie są to więc identyczne utwory, aczkolwiek mające wspólny fundament tekstowy.

Antyfona *O quam mirificis Deus ordnat* jest śpiewem o wysokim stopniu indykatywności. Najbardziej widoczna jest w przekazach, które rozpoczynają się śpiewem *Virginis eximiae* (ok. 25% przebadanych źródeł) oraz w kilku przypadkach *Ave virgo speciosa*. Jednak niemal zawsze funkcjonuje w nich jako ostatnia antyfona nieszporna (nie magnifikatowa). Jeśli jednak poszukiwania teże antyfony zawęzić właśnie do śpiewu ad Magnificat (jak wskazuje ordo z Saint-Pierre-sur-Dives), to pozostaną wyłącznie dwa źródła – oba z Le Mans w Normandii<sup>51</sup>. Warto ten fakt sobie uzmysłowić, mimo że oba liturgiki są późniejsze.

Na tym tle pozytywnie wypada oficjum normandzkie *In bello victus*. Oprócz jednego antyfonarza<sup>52</sup> (tego samego, który jako jedyny w tej grupie źródeł nie przekazał responsorium *Iam Christi thalamum*), pozostałe przebadane (łącznie 15) wykazują *O quam mirificis Deus* jako antyfonę do Magnificat. Wydaje się zatem, że obecność tego właśnie śpiewu na zakończenie Nieszporów może w wysokim stopniu uprawdopodobniać pierwotny kształt liturgii katarzyńskiej.

Ostatnim wskazanym w ordo elementem śpiewanym jest responsorium *Regnum mundi et omnem ornatum*. Jak wynika z zapisu, śpiew ten był wykonywany w trakcie procesji po Magnificat. Zakonnicy udawali się *ad altare ipsius* (który niemal na pewno znajdował się w kaplicy św. Katarzyny), gdzie kończono wieczorną liturgię. Procesje po Nieszporach nieco różniły się od typowych procesji niedzielnych. Można to zaobserwować, analizując repertuar procesjonalu z benedyktyńskiego opactwa św. Audoena (St. Ouen) w Rouen<sup>53</sup>. W trakcie procesji niedzielnej *in statione* jeden lub kilku kantorów śpiewali przy swoim

<sup>48</sup> Breviarz z położonego nieopodal granic Normandii opactwa St. Thierry, Reims, Bibliothèque Municipale, ms. 314, f. 490r-v (hymn bez melodii wskazany aż trzykrotnie do wykonania: w I Nieszporach, w Matutinum i II Nieszporach); breviarz z nieustalonego ośrodka, Bordeaux, Bibliothèque Municipale, ms. 85, f. 300v (hymn znajduje się w Matutinum).

<sup>49</sup> 1) Antyfonarz z notacją muzyczną z Saintes, Bibliothèque Nationale de France, ms. lat. 16309, f. 531r, melodia hymnu w modus II, wskazanego w dwóch miejscach: I Nieszpory i Matutinum. 2) Rękopis z Maastricht lub okolic, München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 14926, f. 334r (hymn zanotowany w postaci incipitu muzyczno-tekstowego). 3) breviarz z Mechelen, Gand, Universiteitsbibliotheek, ms. 201, f. 141r-v (w oficjum *Virginis eximiae* dwukrotnie: w Laudes i II Nieszporach). 4) Hymnarz z opactwa benedyktynek Barking, Essex, Cambridge, Trinity College Library, ms. O.3.54, f. 45b. J. Mearns, *Early Latin hymnaries. An index of hymns in hymnaries before 1100 with an appendix from later sources*, Cambridge 1913, s. 106. Kilka innych źródeł zob. *Analecta Hymnica*, t. IV, nr 314.

<sup>50</sup> Napoli, Biblioteca Nazionale, ms. XIII.G.24, f. 7r (XII w.).

<sup>51</sup> Breviarz o strukturze katedralnej, Le Mans, Bibliothèque Municipale, ms. 136, f. 343r (XIV w.); diurnale, Paris, Bibliothèque de l'École des Beaux-Arts, ms. Mas 14, f. 327v-328r (XV w.).

<sup>52</sup> Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Sal. IX,51, f. 228r (1288 r.).

<sup>53</sup> Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 222 [A. 551] (XIII w.). Niektórzy autorzy przekonują, że nie jest to źródło z katedry w Rouen. *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements — tome premier. Rouen*, red. H. Omont, Paris 1886, s. 44. Manuskrypt zawiera śpiewy procesyjne na różne okazje liturgiczne, m.in. na niektórych świętych, którym poświęcono kaplice. Brak wśród nich procesji na uroczystość św. Katarzyny, mimo że kaplica jej poświęcona istnieje w katedrze do dziś.

pulpicie, natomiast procesje po Nieszporach (także po Matutinum) odbywały się rzeczywiście w obrębie kościoła. Celebując liturgię w dniach tych świętych, którym poświęcono kaplice, procesje organizowano właśnie do nich.

Istnienie responsorium *Regnum mundi* w manuskryptach pozornie zamazuje pierwotny kształt liturgii w dniu św. Katarzyny, jaki już zaczynał się wyłaniać z dotychczasowych obserwacji. Przede wszystkim jest ono całkowicie niewidoczne w źródłach, które dotąd najściślej przylegały do ordo z Saint-Pierre-sur-Dives (a więc w tych przekazach, w których Matutinum rozpoczyna się antyfoną *In bello victus*). Pamiętać jednak należy, że oficja katarzyńskie już od początku XIII w. zaczynają się różnicować. Np. jeden z przekazów oficjum *Gratulemur in honore*, niemający dotąd punktów stycznych z oficjum „ainardowym”, wchłonął responsorium *Regnum mundi*. Dotyczy to izolowanego przypadku (na 25 analizowanych), niemniej jest to jeden z najwcześniejszych przekazów<sup>54</sup>!

Te zaś stosunkowo nieliczne źródła, które zawierają responsorium *Regnum mundi*, w zdecydowanej większości zamieszczają je albo w Nieszporach tuż po psalmodii albo (częściej) w Matutinum jako śpiew po czytaniu brewiarzowym<sup>55</sup>. W żadnym natomiast analizowanym źródle nie funkcjonuje na zakończenie Nieszporów jako śpiew procesyjny.

Paradoks jest jednak pozorny. Trzeba uwzględnić charakter źródła. Utwory wykonywane podczas procesji na ogół nie są ujęte w księgach chórowych – ich miejsce jest w procesjonalach. Badania nad repertuarem śpiewów godzin kanonicznych dowodzą, iż rzadko który antyfonarz/brewiarz uwzględnia śpiewy procesyjne<sup>56</sup>.

Potwierdza tę obserwację komparatystyka repertuarów. Responsorium *Regnum mundi* śpiewane było w Rouen w środę Dni Krzyżowych, po dotarciu procesji do kościoła klasztornego na wzgórzu św. Katarzyny, na zakończenie liturgii ostatniej stacji, a tuż przed rozpoczęciem drogi powrotnej do katedry. Istnieją udokumentowane zapisy z XIII i XIV w.<sup>57</sup>, ale możliwe, że tradycja ta istniała wcześniej. Antyfonarze/brewiarze natomiast na ogół nie notują śpiewów procesyjnych w tym dniu.

Ad 6. Motyw leczniczego oleju jest wyraźnie widoczny w wielu tekstach poświęconych św. Katarzynie. W niektórych oficjach, hymnach i sekwencjach znajdują się odwołania do cudownych właściwości relikwii Świętej. Wydaje się, że motyw ten wprowadzony został już do najwcześniejszej twórczości katarzyńskiej przez Ainarda – naocznego przecież świadka pierwszego cudu.

<sup>54</sup> Kompilacja żywotów świętych proveniencji Liège, XIII w. London, British Library, ms. Harley 3895, f. 54v. Tylko incipit śpiewu.

<sup>55</sup> Nawet dość wczesne (XII w.) źródło benedyktyńskie z Langres responsorium to zamieszcza jako ósme. Troyes, Bibliothèque Municipale, ms. 807, f. 251r. Nieco późniejsze (XIII w.), także benedyktyńskie, z Normandii umieszcza ten śpiew jako 10. Responsorium, a i to w formie tylko incipitu tekstowego. Paris, Bibliothèque Nationale de France, ms. NAL 1083, f. 166v. W XIV w. antyfonarzu z opactwa Świętej Trójcy/Świętej Katarzyny ta praktyka jest podtrzymana. J. Blasina, *Music and Gender in the Medieval Cult*, s. 91.

<sup>56</sup> „Caeteris autem diebus quadragesimae, quibus agenda est processio post nonam”. Sees, Archives Diocésaines, ms. b.s., f. 23r.

<sup>57</sup> „Post statim dicatur istud responsorium de sancta Katherina”. Graduał z katedry w Rouen, Paris, Bibliothèque Nationale de France, ms. Lat. 904 (XIII w.), f. 136r. „Quo finito cantetur responsorium de sancta Katerina”. Procesjonał z St. Ouen, Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 222 [A. 551] (XIII w.), f. 52v-53r. „Quo finito incipiat responsorium *Regnum mundi* (tylko incipit). *Ordinariarius ecclesiae Rothomagensis cum calendario*, Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 384 [Y. 110] (XIV w.), f. 106r.

Na szczególną uwagę zasługuje responsorium *Ex eius tumba*, którego tekst mówi o uzdrawiających właściwościach oleju sączącego się jeszcze wtedy z sarkofagu Świętej w klasztorze synajskim:

*Ex eius tumba marmorea sacrum resudat oleum, quo liniti sanatur caeci, surdis auditus redditur et debilis quisque sospes regreditur. Catervatim ruunt populi cernere cupientes quae per eum fiunt mirabilia.* Z jej marmurowego grobu wypływa święty olej, po namaszczeniu nim niewidomi zostają uzdrowieni, głusi odzyskują słuch a słabi wracają silni. Tłum ludzi biegnie by doświadczyć cudów dokonanych przez Nią.

Przełożonym w klasztorze Świętej Trójcy/Swiętej Katarzyny był wówczas Isembert, który skomponował oficjum o św. Mikołaju, z którego relikwii w bazylice w Bari (Apulia) do dziś wypływa tajemniczy płyn. Zaskakujące, ale wytłumaczalne jest zatem zjawisko, że to samo responsorium (melodia i tekst) stało się częścią oficjum zarówno mikołajowego, jak i katarzyńskiego, co uprawdopodobnia tezę o powstaniu obu oficjów niemal w jednym czasie i jednym miejscu<sup>58</sup>. Podobnie jak w przypadku św. Katarzyny, w Normandii przed wiekiem XI kult św. Mikołaja także nie istniał<sup>59</sup>.

Ponieważ ordo z klasztoru Saint-Pierre-sur-Dives przekazało tytuły śpiewów wyłącznie w Nieszporach, nie wiadomo, w którym momencie Matutinum Ainard umieścił to responsorium. Zważając jednak na jego reputację wykształconego kompozytora, sądzić należy, że powinno być ostatnim, jako że tekst relacjonuje wydarzenia już po śmierci Dziewicy Aleksandryjskiej.

Responsorium *Ex eius tumba* w oficjach katarzyńskich prezentuje się następująco: Na nieco ponad 700 przekazów (wzięto pod uwagę tylko tzw. oficja własne), responsorium to wystąpiło w nieco ponad 100 przypadkach, a więc w ok. 15%. Dla pełni obrazu należy dodać, że zwłaszcza w oficjum normandzkim (*In bello victus*), ale także w Lyonie na przełomie XV i XVI w. responsorium to funkcjonowało w wariacie *Ex eius membris*. Z powodu defektu rękopisu ms. XIII.G.24 nie da się stwierdzić, czy ten śpiew w nim istniał, ale porównując go z nieco późniejszym manuskrytem benedyktyńskim, takie przekonania można nabrać<sup>60</sup>.

\* \* \*

Przedstawione w powyższym studium argumenty nie są ani decydujące, ani niepodważalne. Być może nigdy nie zostanie odkryta struktura pierwszego oficjum ku czci św. Katarzyny, mimo że wiadomo, kto, gdzie i mniej więcej kiedy je skomponował. Autor starał się dotrzeć do niego na podstawie przesłanek źródłowych. Wydaje się, że oficjum utrwalone w XII-wiecznym manuskrypcie normandzkim (obecnie w Neapolu), nawet jeśli nie jest całkowicie zgodne z pierwowzorem, to zachowało w sobie najwięcej oryginalnych elementów. Można nawet zaryzykować tezę, że reprezentuje sobą drugą generację oficjum ainardowego, tzn. jest bezpośrednią kopią pierwowzoru.

<sup>58</sup> Więcej na ten temat: Cz. Grajewski, *Ex eius tumba. Intrygujący szczegół średniowiecznej liturgii godzin*, „Saeculum Christianum”, 27/2020, nr 1, s. 52.

<sup>59</sup> *Normanniae nova chronica*, s. 4, przypis 2.

<sup>60</sup> Le Mans, Bibliothèque Municipale, ms. 188, f. 458r (XIII w.). Por. Cz. Grajewski, *Ex eius tumba*, s. 50-52.

Samego zaś Ainarda należy uznać za historycznie pierwszego promotora kultu św. Katarzyny. Wszak to za jego sprawą kult Wielkiej Męczennicy zaistniał w Saint-Pierre-sur-Dives. Natomiast klasztor w Rouen odegrał znaczącą rolę w kształtowaniu profilu duchowego Europy, choć mało się o tym mówi. Po pierwsze dlatego, że od końca XVI w. już nie istnieje, po drugie zawsze funkcjonował w cieniu znakomitych ośrodków benedyktyńskich: Monte Cassino, St. Gallen, Montserrat, Einsiedeln, Mont St. Michel i in. Oby zbliżająca się 1000. rocznica erygowania klasztoru przywróciła mu należne miejsce w historiografii.

## Bibliografia

- Analecta Hymnica Medii Aevi*, t. IV, red. G.M. Dreyes, Leipzig 1888.
- Biographical Index of the Middle Ages*, t. 1, red. B. Wispelwey, München 2008.
- Blasina J.J., *Music and Gender in the Medieval Cult of St. Katherine of Alexandria, c.1050-1300* (dysertacja doktorska), University of Harvard 2015.
- Blin J.-B.-N., *Ordinal de l'abbaye de Saint-Pierre-sur-Dive précédé d'une notice historique sur Lesceline la bienheureuse contesse d'Exmes et sur le vénérable Ainard premier abbé de Saint-Pierre*, Paris 1887.
- Bly Calkin S., *Saracens and the Making of English Identity. The Auchinleck Manuscripts*, New York–London 2005.
- Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Departements – tome premier. Rouen*, red. H. Omont, Paris 1886.
- Chronicon triplex*, Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. 1201 (Y 124).
- Diard O., *Histoire et chant liturgique en Normandie au XIe siècle. Les offices propres particuliers des diocèses d'Evreux et de Rouen*, „Annales de Normandie”, 53/2003, z. 3, s. 195-223.
- Gazeau V., *Normannia monastica*, t. 1: *Princes normands et abbés bénédictins (Xe-XIIe siècle)*, t. 2: *Prosopographie des abbés bénédictins (Xe-XIIe siècle)*, Caen 2007.
- Grajewski Cz., *Ex eius tumba. Intrygujący szczegół średniowiecznej liturgii godzin*, „Saeculum Christianum”, 27/2020, nr 1, s. 41-55.
- Grajewski Cz., *Koncepcja oficjum modularnego w badaniach nad monodią liturgiczną. Na podstawie oficjów o św. Katarzynie*, „Musica Ecclesiastica”, 15/2020, s. 51-64.
- Guéry C., *Le culte de sainte Catherine d'Alexandrie à Rouen et à Vernon*, Évreux 1912.
- Hiley D., *Liturgische Gesangszyklen zur Heiligenverehrung im Mittelalter. Das Beispiel der h. Katharina*, w: *Roma quanta fuit. Beiträge zur Architektur-, Kunst- und Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, red. A. Dietl, G. Dobler, S. Paulus, H. Schüller, Augsburg 2010, s. 315-338.
- Hiley D., *The Historia sancte Caterine in MS Napoli, Biblioteca Nazionale, XIII.G.24. The Earliest Proper Office for St Catherine of Alexandria?*, w: *Musica e liturgia a Montecassino nel medioevo. Atti del Simposio internazionale di studi (Cassino, 9-10 dicembre 2010)*, red. N. Tangari, Rome 2012, s. 21-44.
- Hollister C.W., *Henry I*, red. A. Clark Frost, New Haven 2001.
- Jenkins J., Lewis K.J., *St. Katherine of Alexandria. Texts and contexts in western medieval Europe*, Turnhout 2003.
- Leroquais V., *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*, t. 3, Paris 1934.
- Lewis K.J., *Pilgrimage and the Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England, w: Pilgrimage explored*, red. J. Stopford, Woodbridge–Rochester 1999, s. 145-160.
- Mearns J., *Early Latin hymnaries. An index of hymns in hymnaries before 1100 with an appendix from later sources*, Cambridge 1913.

- Normanniae nova chronica ab anno Christi CCCCLXXIII ad annum MCCCLXXVIII e Tribus Chronicis Mss. Sancti Laudi, Sanctae Catharinae et Majoris Ecclesiae Rotomagensium*, red. A. Chéruef, L. Delisle, Cadomi 1850.
- Orderici Vitalis ecclesiasticæ historiæ libri tredecim*, t. 2, red. A. Le Prevost, Paris 1840.
- Paczkowski M.C., *Kult Świętej Katarzyny Aleksandryjskiej na Synaju*, w: *Święta Katarzyna Aleksandryjska w wierze, pobożności, teologii i sztuce – dawniej i dziś*, red. J. Jezierski, K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, Olsztyn 2016, s. 67-84.
- Potts C., *Monastic revival and regional identity in early Normandy*, Woodbridge–Rochester 1997.
- Repertorium Hymnologicum*, t. II, red. U. Chevalier, Louvain 1897.
- Schill P., *Ikographie und kult der hl. Katharina von Alexandrien im mittelalter studien zu den szenischen darstellungen aus der Katharinenlegende*, München 2005 (dysertacja doktorska, Ludwig-Maximilians-Universität München).
- Walsh Ch., *The Cult of St Katherine of Alexandria in Early Medieval Europe*, Hampshire–Burlington 2007.